

Voor ieder wat wils. Journalistieke genres in Bossche kranten en pamfletten 1813-1899

RUTGER DE GRAAF

Het dagelijkse nieuws in hedendaagse kranten kan vele vormen aannemen. Een moderne journalist heeft bij het schrijven van een artikel de keuze uit een veelvoud aan journalistieke genres, zoals het korte kernachtige nieuwsartikel, de meer beeldende reportage, het interview, de recensie, de cartoon, de column, het opiniestuk, de lijst, grafiek of tabel. In zijn boek over journalistieke genres onderscheidt Willem Bekius veertig genres die worden gebruikt in de moderne krantenjournalistiek.¹

De huidige pluriformiteit staat in schril contrast met de vroeg negentiende-eeuwse situatie toen er slechts drie genres waren waarin het nieuws werd besproken: nieuwsartikelen, aankondigingen van de overheid en servicemededelingen (dit zijn tabellen en lijsten waarin informatie wordt opgesomd, bijvoorbeeld marktprijzen). Daarnaast bevatte de krant, evenals nu, verschillende soorten advertenties.² Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw kwam er een einde aan de uniformiteit: nieuwe journalistieke genres deden in de krant hun intrede, zoals de reportage, het opiniestuk, brieven van lezers, het feuilleton, de dialoog, het lied, het gedicht en het interview. In de twintigste eeuw zette deze trend door.³

Waar kwamen deze nieuwe genres vandaan? Waren ze een 'uitvinding' uit de tweede helft van de negentiende eeuw of is het mogelijk – en wellicht plausibeler – dat deze genres al bestonden en overgenomen werden uit een ouder medium, bijvoorbeeld het pamflet? De hypothese dat nieuwe genres in de krant geïnspireerd waren op genres uit de pamflettraditie staat in dit artikel centraal.

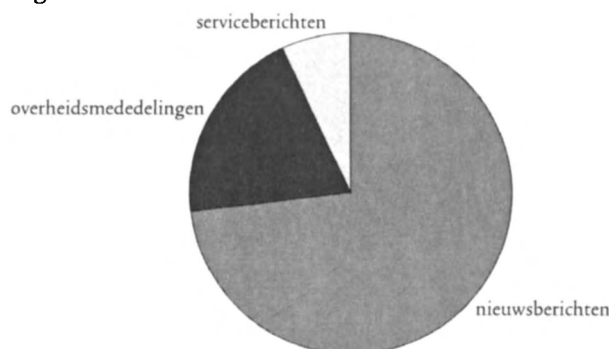
Het negentiende-eeuwse pamflet en de relatie tussen het pamflet en de opkomende krant zijn nog vrij onontgonnen onderzoeksterreinen, vandaar dat José de Kruif (Universiteit Utrecht) deze onderwerpen aan de orde stelt in het project *Het lange leven van het pamflet*. Mijn aandeel in dit project is de bestudering van pamfletten en kranten op lokaal niveau. In dit artikel richt

ik mij op de situatie in de stad 's-Hertogenbosch. De ontwikkeling van genres in beide media zijn met behulp van een kwantitatieve inhoudsanalyse in kaart gebracht.⁴ Inventarisatie van de beschikbare catalogi en vooral eigen archiefonderzoek heeft geleid tot een onderzoekscorpus van 706 Bossche pamfletten. Om de pamfletproductie te vergelijken met het nieuwsaanbod in kranten is een steekproef getrokken van 15.002 Bossche krantenartikelen.⁵

NIEUWE JOURNALISTIEKE GENRES IN LOKALE KRANTEN 1813-1899

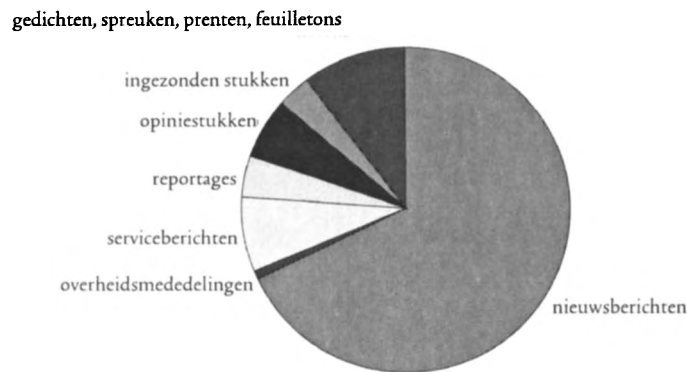
In 1813 verscheen in 's-Hertogenbosch het *Staatkundig Dagblad van de Rijn-Monden* van uitgeverij E. Lion. Deze krant was een voortzetting van de in 1771 opgerichte *'s-Hertogenbossche Dinsdagse en Vrijdagse Courant*. De krant bevatte vrijwel alleen buitenlands nieuws en wat berichten uit Den Haag. Het enige nieuws uit de regio waren de mededelingen van de stedelijke en provinciale overheid.

Eén blik op de afbeeldingen 1 en 2 is genoeg om te zien dat er aan het begin van de eeuw heel wat minder krantengenes waren in 's-Hertogenbosch dan aan het eind. Aanvankelijk waren er maar drie: nieuwsberichten, serviceberichten en overheidsmededelingen. Afbeelding 2 toont dat er in 1899 genres aan het journalistieke repertoire waren toegevoegd. Dit proces begon heel voorzichtig in 1815, maar intensiverde sterk na 1870. In 1899 bestonden Bossche kranten voor ongeveer dertien procent uit nieuwe genres. Onderzoek naar kranten in Groningen en Leeuwarden toont een vergelijkbare ontwikkeling.⁶

Afbeelding 1: Journalistieke genres in kranten 's-Hertogenbosch: 1813

Bron: steekproef van krantenartikelen uit Bossche kranten.

Afbeelding 2: Journalistieke genres in kranten 's-Hertogenbosch: 1899
Bron: steekproef van krantenartikelen uit Bossche kranten.

HET VERANDERENDE MEDIALANDSCHAP

De diversificatie van genres in de krant maakte deel uit van een veranderend medialandschap in Nederland. Deze verandering is al vaker geconstateerd en als gangbare verklaring wordt gewezen op twee factoren: het ontstaan van een massapers na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869 en de doorwerking van internationale voorbeelden, met name van het Anglo-Amerikaanse *New Journalism*.

In de nieuwe grondwet van 1848 werd de persvrijheid gegarandeerd. Toen in 1869 ook de zware belastingen op krantenpapier en advertenties, samen het zogeheten dagbladzegel, werden afgeschaft en het veel goedkoper en lucratiever werd om een krant te maken, begonnen uitgevers van kranten te profiteren van de toenemende welvaart en vrije tijd en het stijgende opleidingsniveau van het Nederlandse lezerspubliek. Het commerciële potentieel van kranten groeide en als gevolg daarvan werden nieuwe kranten opgericht. In 's-Hertogenbosch verscheen in 1869, slechts enkele dagen na de afschaffing van het dagbladzegel, *Het Huisgezin* en in 1892 werd *Het Noord-brabantsch dagblad* opgericht. Kranten gingen tevens vaker verschijnen, voorheen kwamen ze twee of drie keer per week uit, nu gingen zij dagelijks verschijnen. Hiernaast werden kranten steeds dikker, ze bevatten meer pagina's dan voorheen en gingen vaker vergezeld van speciale bijlages. De inhoud

veranderde eveneens: nieuwe genres, onderwerpen en functies werden geïntroduceerd, evenals een nieuwe stijl en lay-out. De krant ontwikkelde zich gaandeweg tot het belangrijkste massamedium voor nieuws en debat.⁷

Deze transformatie van de Nederlandse krant was sterk verbonden met de internationale opkomst van *New Journalism*. Innovatieve trendsetters, zoals William T. Stead in Engeland en Randolph Hearst en Joseph Pulitzer in Amerika, veranderden de krantenindustrie. Om een breder publiek aan te spreken introduceerden zij nieuwe elementen in de krant: er kwamen meer onderwerpen en genres, en zij voegden aan de traditionele informerende en opiniërende functie een diverterend element toe. Nederlandse journalisten en hoofdredacteuren volgden de vernieuwingen in de Amerikaanse en vooral in de Britse en Franse pers en namen er elementen uit over, zonder overigens hun voorbeelden in elk opzicht te imiteren. Wijfjes laat zien dat in Nederland de Amerikaanse variant van *New Journalism* weliswaar invloedrijk was maar toch met argusogen werd bekeken omdat zij in ogen van veel journalisten te populistisch was. Behalve de Amerikaanse pers diende vooral de meer op stijl en opinie gerichte Britse en Franse pers als voorbeeld voor journalistieke vernieuwing.⁸

Deze nationale en internationale ontwikkelingen baanden dus de weg voor de introductie van nieuwe genres in de krant. Maar bieden zij een afdoende verklaring? Waren de nieuwe genres louter geïnspireerd op internationale voorbeelden of was er ook nog iets anders aan de hand?

NEGENTIENDE-EEUWSE PAMFLETEN EN KRANTEN: EEN GEVAL VAN REMEDIATION?

Het is vaak vermeld dat 'nieuwe' media de stijl, onderwerpen en genres van oudere media overnemen.⁹ Dit principe is waarschijnlijk het beste omschreven door Bolter en Grusin in hun boek *Remediation: Understanding New Media* (1999). Bolter en Grusin nemen afstand van de mythe dat nieuwe media daadwerkelijk nieuw zijn en dat ze rechtstreeks de oudere media vervangen en verdringen. Zij betogen dat elk nieuw medium sporen vertoont van minstens één ouder medium. In het algemeen zijn er hiervoor twee redenen: allereerst zullen nieuwe media sneller aan de verwachtingen van het publiek voldoen wanneer ze een vertrouwde vorm en inhoud hebben; in de tweede plaats hebben de producenten van het nieuwe medium meestal ervaring

met een bestaand medium en zullen ze ernaar neigen om de journalistieke praktijk van het oude medium over te zetten naar het nieuwe.

Dit proces van *remediation* heeft ook gevolgen voor oudere media. Omdat een nieuw medium karakteristieke eigenschappen van een reeds bestaand medium overneemt moet dit 'oude' medium aangepast worden, wil het niet verdwijnen. Schönbach en Becker wezen er in 1989 al op dat oudere media, wanneer een nieuwe concurrent hen dreigt te overvleugelen, doorgaans aangepast worden om nieuwe doelgroepen te bedienen. Zij verliezen daarmee weliswaar een deel van hun oude identiteit, maar blijven voortbestaan.¹⁰

Dit model van *remediation* zou toepasbaar kunnen zijn op de relatie tussen kranten en pamfletten, aangezien het pamflet over het algemeen als voorganger van de krant beschouwd wordt.¹¹ Wellicht werpt deze invalshoek ook licht op het ontstaan van de nieuwe genres in de krant: liggen hieraan bestaande genres uit een ouder medium, het pamflet, ten grondslag?

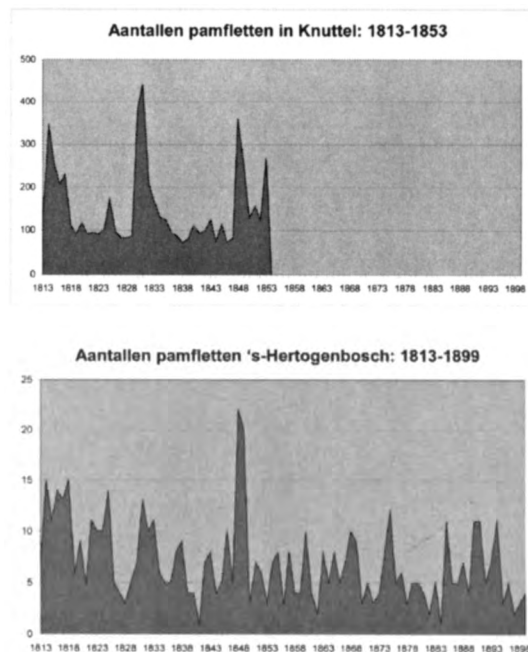
NEGENTIENDE-EEUWSE PAMFLETGENRES

Vanaf het einde van de zestiende eeuw was het pamflet het voornaamste massamedium voor debat en lokaal nieuws in Nederland. In perioden van politieke onrust 'regende' het pamfletten op het land.¹² Wanneer we naar de verschillende pamfletverzamelingen in Nederland kijken, zien we een grote verscheidenheid aan uitgaven. De Knuttelcatalogus, de grootste Nederlandse verzameling van pamfletten, toont onder meer plakkaats, verslagen, prenten, redevoeringen, lijsten, programma's, liederen, gedichten, dialogen, verhalen, traktaten, toneelstukken, open brieven en neptestamenten. Pamfletonderzoekers hebben betoogd dat de grote verscheidenheid aan genres de pamfletten zeer aantrekkelijk maakten en een belangrijk onderdeel van hun succes als massamedium waren.¹³ De grote verscheidenheid aan publicaties heeft ook geleid tot discussie over de netelige kwestie wat een pamflet nu precies is.¹⁴ Voor dit artikel is een praktische en brede werkdefinitie gehanteerd: een gedrukte, non-periodieke boodschap die een actueel onderwerp betreft.

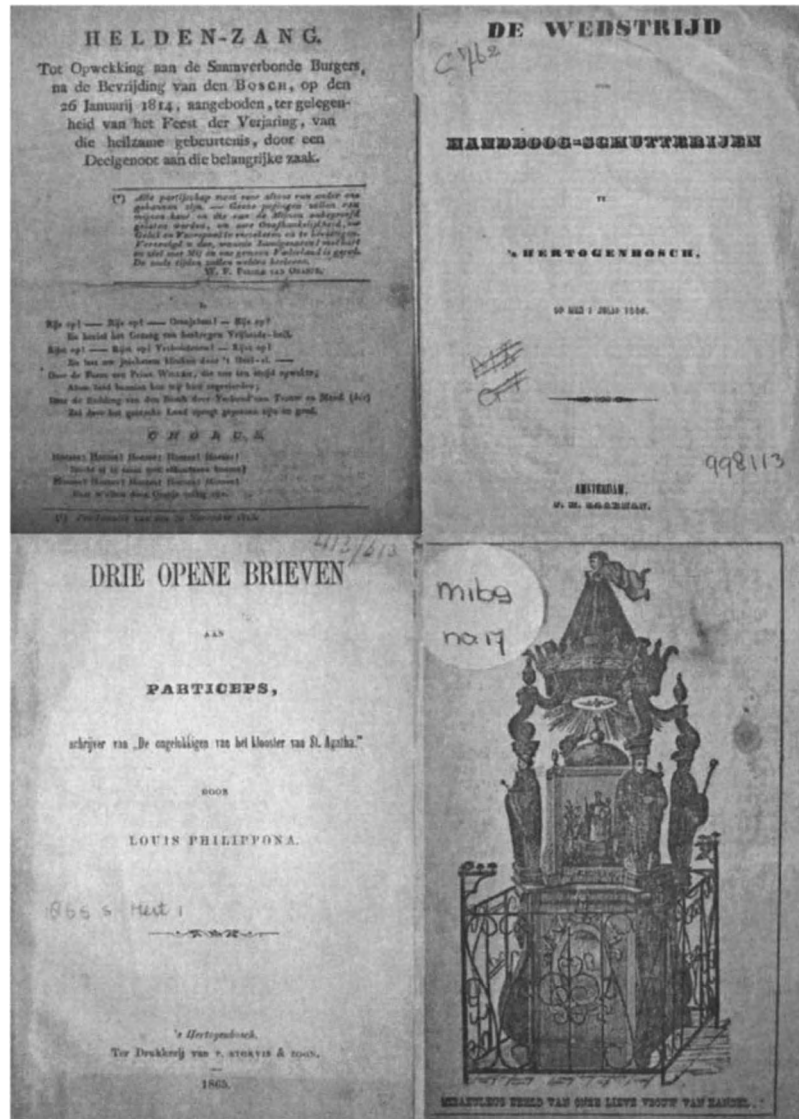
Niek van Sas heeft gesteld dat het pamflet al aan het einde van de achttiende eeuw aan belang had ingeboet en dat het was vervangen door kranten en wekelijkse tijdschriften als het voornaamste podium voor politiek debat.¹⁵ Maar dit beeld behoeft nuancering. Gert-Jan Johannes heeft de aantal-

len geproduceerde pamfletten in kaart gebracht aan de hand van de Knuttelcatalogus (zie afbeelding 3, bovenste grafiek). Hiermee toonde hij aan dat het pamflet, in ieder geval tot 1853, tijdens perioden van politieke onrust nog steeds in massale hoeveelheden werd geproduceerd.¹⁶ Voor de tweede helft van de negentiende eeuw – de periode waarin de krant zich transformeert – tasten historici wat betreft productieaantallen van het pamflet nog in het duister. De grote pamfletcatalogi eindigen namelijk in het midden van de negentiende eeuw; zo gaan de catalogi van Knuttel en Van Alphen niet verder dan 1853.¹⁷

Mijn inventarisatie van pamfletten in 's-Hertogenbosch, gebaseerd op archiefonderzoek, laat zien dat pamfletten in de tweede helft van de negentiende eeuw in grofweg dezelfde hoeveelheden werden geproduceerd als in de eerste helft van de eeuw (zie afbeelding 3, onderste grafiek). Er is een langzame dalende trend van het gemiddelde aantal titels per jaar, maar niets wijst op een plotselinge stop in de pamfletproductie. De oprichting van nieuwe kranten, zoals *De Noord-Brabander* (1829), *De Tijd* (1845), *Het Huisgezin*

Bron: bovenstaande grafiek is afkomstig van G.J.Johannes, *De barometer van de smaak: tijdschriften in Nederland 1770-1830, Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag 1995; (n=6.253)
De onderste grafiek is gebaseerd op mijn eigen inventarisatie van Bossche pamfletten; (n=706)

Het pamflet had vele verschijningsvormen. Hier afgebeeld zijn een lofdicht, een verslag, een open brief en een prent.

(in 1869) en *Het Noordbrabantsch dagblad* (1892), lijkt bovendien weinig effect te hebben gehad op de productie van pamfletten. Pamflet en krant bestonden gedurende de negentiende eeuw naast elkaar in het Bossche medialandschap.

HET EINDE VAN HET PLURIFORME PAMFLET

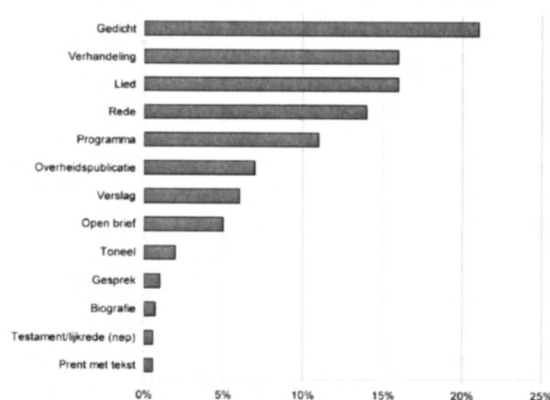
Het feit dat pamfletten gedurende de negentiende eeuw in min of meer dezelfde hoeveelheden werden uitgegeven, betekende niet dat ze niet aan verandering onderhevig waren. De aard van de pamfletten veranderde wel degelijk. Er was sprake van veranderende genrevoorkeuren en de diversiteit aan genres liep terug.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw waren er veel verschillende pamfletgenres (zoals te zien in afbeelding 4). Globaal kunnen drie groepen worden onderscheiden: verstrooiende, betogende en beschrijvende genres. De grootste groep bestond zonder twijfel uit genres met een diverterend element, zoals liederen, gedichten, cartoons, toneelstukken, verhalen en dialogen. De pamfletten uit deze groep hebben met elkaar gemeen dat ze de actualiteit op een vermakelijke manier bespreken. Vermaak was echter niet het enige doel: overtuiging en informatie waren dat evenzeer. De combinatie van een verstrooiende vorm en een informatieve en opiniërende inhoud zorgde ervoor dat het nieuws makkelijker te verkopen was. Ongeveer 42 procent van de gehele pamfletproductie in de periode 1813–1829 bestond uit verstrooiende genres. Zo werd de nederlaag van de Fransen in 1813 en 1815 beschreven, bezongen en uitgebeeld in maar liefst vijftien Bossche liederen, gedichten en prenten.

De tweede groep genres, de betogende, bestaat uit open brieven, verhandelingen en gedrukte toespraken. Zij hebben een traditionele betogende structuur en een persuasieve functie. De stijl is vaak geëngageerd en het publiek wordt direct aangesproken in de inleiding en vaak ook op de titelpagina. Deze genres zijn goed voor 32 procent van de totale productie in 1813–1829.

De derde groep genres bestaat uit meer beschrijvende pamfletten met een informatief doel, zoals overheidsaankondigingen, reportages en programma's. Deze pamfletten hadden tot doel te beschrijven, uit te leggen of het publiek een idee te geven wat, waar op welke manier was gebeurd. De

beschrijvende genres werden niet alleen gebruikt om te verhalen over festivals, vuren en veldslagen, maar ook om eenvoudige nieuwsfeiten, zoals veranderende wetten of ingezamelde gelden voor liefdadigheid te presenteren. Ook al diende de stijl af en toe om kleur te geven aan de beschrijving, doorgaans zijn deze pamfletten voor een moderne lezer nogal saai en opsommerig van aard. In de periode 1813-1829 is dit de kleinste groep (26 procent van de totale productie).

Afbeelding 4 Pamfletgenres 's-Hertogenbosch: 1813-1829

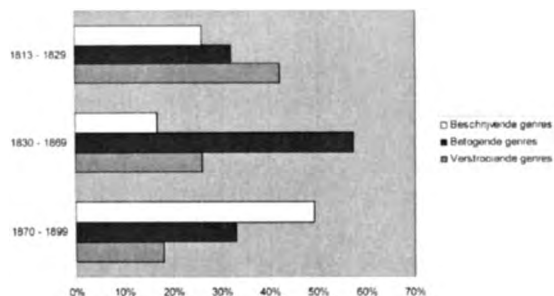
Bron: pamfletten database 's-Hertogenbosch (n = 199)

Piet Verkuijsse heeft opgemerkt dat de pluriformiteit van het pamflet – en vooral het gebruik van de verstrooiende genres, in het bijzonder de dialoog – aan zijn einde kwam in de negentiende eeuw.¹⁸ Wanneer we de ontwikkeling van de drie genreclusters in de negentiende eeuw bekijken, zoals te zien in afbeelding 5, zien we dat dit ook opgaat voor 's-Hertogenbosch. De verstrooiende genres verloren terrein, terwijl meer 'objectieve' genres gedijden. Een aantal genres verdween volledig uit beeld: gesprekspamfletten, toneelstukken en testamenten werden in de laatste decennia van de eeuw in 's-Hertogenbosch niet meer geproduceerd. De groep verstrooiende genres bestond rond de eeuwwisseling vrijwel geheel uit liederen en gedichten.

In de periode 1830-1870 domineerden de betogende genres. Deze werden overwegend ingezet voor politieke en religieuze polemieken. Een voorbeeld

hiervan zijn de pamfletten geproduceerd door de katholieke protestbeweging rond 1830. Er was vanaf de jaren twintig sprake van een groeiende wrijving tussen de overwegend katholieke bevolking van Noord-Brabant en de centrale overheid. De achtergestelde positie van katholieken in Nederland was velen een doorn in het oog. Toen het parlement nieuwe wetten invoerde die de overheid feitelijk invloed gaven op het onderwijs van priesters, was dit de spreekwoordelijke druppel. Het resulteerde in een storm van open brieven en verhandelingen tegen de behandeling van katholieken door de overheid. De auteurs van deze pamfletten waren katholieke priesters, leraren, boekverkopers, barmannen, leden van de stadsraad en vooraanstaande politici, zoals L. van Sasse van IJsselt en J.L.A. Luyben.¹⁹

Na 1870 nam het gebruik van de betogende genres af. De meeste pamfletten uit de periode 1870-1899 waren programma's, rapporten, lijsten en instructies. Aan het eind van de eeuw overheersten dus de beschrijvende genres. De onderwerpen van deze beschrijvende pamfletten waren vrij homogeen; ze betroffen het verenigingsleven of de politiek.

Afbeelding 5: De ontwikkeling van pamfletgenres in 's-Hertogenbosch: 1813-1899

Bron: pamfletten database 's-Hertogenbosch (n=706)

PAMFLETGENRES IN DE KRANT?

Terwijl het pamflet gedurende de negentiende eeuw steeds beschrijvender en uniformer werd, kende de krant een toename aan genres, zowel opiniërende als diverterende. Bij het aanspreken van nieuwe lezersgroepen

werd de presentatie van het nieuws een belangrijke factor: de nieuwe krant bevatte voor ieder wat wils. Nieuwe genres, zoals de reportage, het opiniestuk, lezersbrieven, het gedicht, het lied en het feuilleton, vertonen gelijkenissen met genres die reeds in pamfletten werden gebruikt. Het lijkt waarschijnlijk dat deze nieuwe genres minstens gedeeltelijk voortkwamen uit de pamflettraditie.

Een voorbeeld van een krant waarop de invloed van pamfletten evident is, is *De Noord-Brabander*. Deze krant is onlosmakelijk verbonden met de katholieke protestbeweging van de jaren rond 1830. Aanvankelijk werd de kritiek ten aanzien van het overheidsbeleid vooral geuit in pamfletten door auteurs zoals H. de Wijs, L. van Sasse van IJsselt en J.L.A. Luyben. In 1829 werd *De Noord-Brabander* opgericht met financiële steun van prominente katholieken uit 's-Hertogenbosch om het protest te ondersteunen. De genoemde auteurs gingen ook bijdragen leveren aan deze nieuwe krant – H. de Wijs werd bijvoorbeeld de eerste hoofdredacteur – waarbij zij elementen uit de pamfletliteratuur overbrachten op de krant. In vergelijking met de andere plaatselijke krant, het *Provinciaal Dagblad*, was *De Noord-Brabander* veel kritischer en was de stijl persoonlijker en soms ook ronduit sarcastisch. Tevens werd gebruik gemaakt van nieuwe genres, zoals het opiniestuk en lezersbrieven. In deze artikelen werden regelmatig complete pamfletteksten geciteerd. Na het einde van de protestbeweging bleven deze nieuwe stijl en genres gehandhaafd, ook na de aanstelling van de nieuwe hoofdredacteur (en tevens incidentele pamfletschrijver) Jan Wap.²⁰

Een ander illustratief voorbeeld van de invloed van het pamflet op de krant zijn de diverse verstrooiende genres die na 1870 werden gebruikt in de krant. Kranten experimenteerden met het nieuwslied en het gedicht en ook met minder bekende genres, zoals de neplijkrede en de fictieve dialoog. De negentiende-eeuwse journalist Joan Nieuwenhuis wees in zijn *memoires* al op het opvallend hoge aantal 'dichterlijke bijdragen' in de tweede helft van

BIJSCHRIFT PAGINA 15: *De Noord-Brabander* van 13 december 1842. De hele eerste pagina bestaat uit een open brief gericht aan de koning en "alle vrienden van orde en vrede". De auteur van deze open brief is vermoedelijk Hein de Wijs, de leider van de Noord-Brabantse katholieken en hoofdredacteur van *De Noord-Brabander*. Bron: Den Haag, De Koninklijke Nederlandse Bibliotheek, krantencollectie.

DE NOORD-BRABANDER,

Staats- en Letterkundig Dagblad.

ABONNEMENTSPRIJS

Voor de hand ... 4 fl.

Exempl. per post ... 4 fl.

DEURE VERBOD QUID VETAT?

BRABANT.

ABONNEMENTSPRIJS

15 voor de hand ... 1 fl.

Exempl. per post ... 1 fl.

(Verschijnende driemaal ter week: Dinsdag, Donderdag en Zaterdag)

AAN Z. M. DEN KONING.

ALZ. Z. M. DEN PRINZ VAN ORANJE.

ALZ. Z. M. DEN PRINZ FRIEDRIK DER NEDERLANDEN.

ALZ. Z. M. DEN MINISTER VAN JUSTITIE.

ALZ. Z. M. DEN DIRECT. VAN DE WET. ERKENNENST.

AAN DE HERRSCHENDE STAAT.

AAN ALLE VERLEENDE VAN ORDE EN VERBODEN.

VERBOD ARTIKEL

den Evangelischen Kerkbode.

Elkgeest van Silenus?

Tal ik spreken? Of tal ik zwijgen?

Wij hebben den Evangelischen Kerkbode meermalen over zijn opvoering gesproken, over zijn bedroefing van de oude constitutie te doen beroven, over zijn herinnering aan de ontroffing van Jacobus II door Willem van Oranje, met nadruk en klein, met kracht en waarde toegevoegd. Wij hadden reden te verwachten, dat een edelmoedig en vaderlandlievend nadenken hem een herroeping mocht ingeven; of dat ten minste de belofte zijns Prospectus, meer gematigdheid en bescheidenheid, meer christelijke liefde en minder scherp strepende vijandelijkheid zijne pen zou besturen. Wat heeft hij gedaan?

Na eenige weken verschaft hij diens niet, dan nog niet te verzen, schreef der Ultra-montanen, hare keuzen en werken van buiten wachende facten, die nu reeds durft lateren en hooren, nieuwe schimpen toe; wijst, ten proeve van verdraagzaamheid, op de manufactuur-maatschappij der Katholiken, die een in alles vol- en taakbare geloofssociëteit vult, trekt de noodzaak over monniken en kloosters, die in Noord-Brabant, in een onttek van drie uren besloten, den hertogen in het vroege Nederland dreigen aan te helpen en alles te nemen, haelt eindelijk den Pausgezinden eerst nog den Julinget des kinscheping en den kus der liefde aan, en opent den ten slotte deszelfs nummer, een verscheid, waarop geen oversch. Nederlands neder verontwaardiging de negen zal vestigen.

Wij hebben in een vorig artikel den Kerkbode van hacheling beschuldigd, en harde bewoordingen tegen hem gebruikt. Men oordeelt of wij thans ook tot La Harpe's language de la révolution ontent vliegt zouden moeten komen, en of wij ook te veel zouden zeggen, indien wij dit laatste

stuk een *prodige d'hypocrisie incendiaire* noemden.

Hier aangen, hier moeten wij ons tot den Koning en het Koninklijke gezin, tot de Ministers, en de Synode, tot alle welgezinde Burgers, Protestanten en Katholiken wenden, en hun zeggen:

Ziet hier de Nederlanders, die het met Koning en Vaderland, met rust en eendragt, met openbare orde en veiligheid, zoo hartelijk meenen!

Hier groeven, hier freest ziele, hant capite groen, Bitterzoep toe!

Men moet op het terrein, in de colonne des Evangelischen Kerkbodes staan, en te zien, wat vijftien dapperen ter verdediging van het Vaderland en van Oranje kunnen uitwerken. Ziet hier, en weet getuigen. De schermutselingen zijn nu voorbij, het beslissend oogenblik is gekomen, de strijd gaat beginnen, het sein is gegeven, de lint is aan het loodget. Vuur!

» Geschiedkundige herinnering. Het is droegen een *doerpoetske serie*, met ten- » dingen, omgongen, kruispluetingen, » stichtingen van feres ignorantia (des » scoles christiennes) en van siers de cha- » rite, en wat dies meer zij, in en om- » streeks den jare 1825 en vervolgens, heeft » in Frankrijk gezamen de gebeurtenissen » van 1830 kunnen verhoeden, indien zelfs » dat alles haar niet verhoest heeft. Daarbij » verloor de oudste tak der Bourbons den » troon, weillater het Aartsbischoffpelyke » paleis te Parys onder den voet gehaald, » en in het algemeen in Frankrijk een staat » van zaken geboren, welke de behaalde » serie wel niet vermoed, of verwacht, » en nog minder gelykt zal hebben. Wat » verder daaruit zal voortkomen, zij ver- » toonend des *Alpode en Alpen* » Voortzienheid uitspelaten, als de ook » het kwade ten goede doet voelverken.

Zoodaer de geestigheids, de leerbesheden- » heid, de christelike liefde, het nederleerpe » strepen der Evangelischen door een schitter- » end voorbeeld gestalt!

De woorden wat verder daaruit zal » voortkomen zijn slechts dat, om de hat- » terij te masqueren, en moeten eigenlijk be- » teekenen: wat ook hier, wat gelyke oer- » ken voortkomen zal. Is het niet zoo? Zeg- » het, Kerkbode, zegt het verraarlijk vijftien! » Vreest de waarheid niet; haanen u metto

zegt het: de waarheid zal u vrij maken!

Na inden het zoo is, dan bekennen wij het, dan is het *magne weg*, dan zien wij de hacheling met het blonde oog, en dan zien wij van die *hemmeling*! ...!

Wij vragen het: ontzagt de Kerkbode die werken van buiten of van binnen?

Moet de Prinz van Oranje zijn geliefden vader van den troon af storten, of is het Prinz Frederik der Nederlanden, die den oudsten tak, den tak zijn benaaden Broeders ontroeven moet?

Is de Kerkbode beducht geweest, dat men uit de herinnering aan den val van Jacobus II het eerste zou besluiten, en heeft hij daarom een nader voorstelling noodig gemoed?

Zyne Maj. en de Koninklijke Prinzen zijn gealioneerd op den Kerkbode. Hebben de vijftien niet getreud, dat de Koning dit nummer *zoude lezen*? En hebben zij kunnen *zagen*, dat een der Prinzen het lezen zou?

Wat zegt de Minister van Justitie, de Directeur voor de Hervormde Kerkdienst, en de leden der Hervormde Synode van die herinnering? Zij zijn onder de interkenaren op den Evangelischen Kerkbode.

Denken konne Eerdelichten, dat hetgen de Kerkbode met voorbedachten rachscht gezegd te hebben, door deszelfs lezen niet zal begrepen en zoo kunnen ten ontom gelegd worden? Weten zij niet, dat het getal zijner interkenaren zeven en twintig honderd, dat der lezers of liever lezende huizezamen van het kleine Wrokkeld mis- » schien zoo vele duizenden behoort? Is het hun onbekend, dat bijna alle, zoo niet ver- » strekt alle Predikanten, alle leiders des » Volken daaronder behooren, en dat deze wel in staat zijn om het ingewikkeld te ont- » wikkelen? Is het hen niet den naaschiet niet gebleken, dat menige ambtenaren, koop- » leden, onderwijzers, Schoolmeesters, Stu- » denten, Kantoorbedienden, ja zelfs knodda onder de welke worden omgetroffen? Zijn zij zoo de jaren van 1795 en 1796, *verreken* » van voorere tijden te gewagen, *verreken* » kunnen zij den beaarden toestand *verreken* » middelede uitgenomgele en alle *verreken* » tenaerw niet? Kan het hun onbekend, dat de » Communisten in Nederland zijn *Blouwe* » niet, dat het volk hongert? Vreeten zij den voo- » voor het heil des Vaderlands? Of moeten de Katholiken aan de steegrende *verreken* » het gepensel worden bloot gegeven?

de negentiende eeuw. Een dergelijk fenomeen doet zich ook voor in Bossche kranten. De Noord-Brabander van 8 juni 1848 bevat bijvoorbeeld het gedicht 'Houd stand beste vorst! Houd stand!', waarin de koning gesteund wordt. De krant neemt op die manier stelling in het debat rond de herziening van de grondwet. Een voorbeeld van een dialoog is te vinden in *Het Huisgezin* van 25 oktober 1874. Hierin bespreken een politicus en een journalist de verkiezingen in Frankrijk. In 1874 werd ook het (gevoelige) onderwerp Vrijmetse-larij in fictieve gesprekken besproken. Deze schijnbaar realistische gesprekken worden steeds in directe rede, als een toneelstuk, weergegeven. Het gaat daarbij niet om een interview van echt bestaande personen, maar om de weergave van verschillende standpunten in het debat door middel van stere-otype, geloofwaardige personages. Evenals in pamfletten gingen dergelijke dialogen vaak vergezeld van een prent.

Veel van deze experimenten hielden geen stand. Zo verdween de fic-tieve dialoog in de late jaren 1890 uit de Bossche kranten. Maar het feit dat deze typische pamfletgenres gedurende enige tijd in de krant voorkwamen, maakt de hypothese dat pamfletliteratuur een inspiratiebron was voor ver-nieuwing binnen de krant aannemelijk.²¹

CONCLUSIE

Het pamflet uit het begin van de negentiende eeuw was een pluriform podium: verschillende ideeën en nieuwsonderwerpen werden gepresenteerd in een grote verscheidenheid aan genres. In dezelfde periode gebruikte de krant slechts drie journalistieke genres: nieuwsberichten, aankondigingen van de overheid en lijsten met servicemededelingen. Gedurende de negen-tiende eeuw, en vooral in de tweede helft van de eeuw, veranderde dit. Nieu-we journalistieke genres werden geïntroduceerd en de krant stootte gaan-deweg het pamflet van de troon als het voornaamste podium voor nieuws, debat en infotainment.

Het pamflet verdween echter niet, maar paste zich aan. De pamflet-productie bleef nagenoeg gehandhaafd, maar sommige traditionele genres – vooral de meer creatieve en verstrooiende – werden niet langer gebruikt. Andere, meer op de ratio gerichte genres, zoals de betogende verhandeling en het informatieve programma, werden steeds vaker toegepast. Het pam-flet werd een belangrijk podium voor verenigingen, politieke belangengroe-

pen en politieke partijen. De moderne partijbrochure was geboren. Tegelijkertijd kreeg een aantal genres uit de pamflettraditie een voortzetting in de kranten. Zo waren in de Bossche pers gedichten, nieuwsliederen en dialogen terug te vinden, die direct herleidbaar zijn tot de genres die langzamerhand verdwenen uit de pamfletten.

Droeg de pamflettraditie dus bij aan de verscheidenheid en diversificatie van de journalistieke genres in de negentiende-eeuwse krant? Hoewel verder onderzoek nodig is, lijkt het waarschijnlijk dat er inderdaad sprake was van een dergelijke *remediation*. Het pamflet bleef de hele negentiende eeuw naast de krant bestaan en er zijn overeenkomsten waar te nemen tussen de pamfletgenres en de nieuwe krantengenres. Dat veel journalisten zowel van de krant als van het pamflet gebruikmaakten als communicatiemiddel, maakt de hypothese dat de nieuwe genres in de krant afkomstig waren uit het pamflet des te plausibeler.

-> RUTGER DE GRAAF studeerde Geschiedenis en Communicatiewetenschap aan de UvA. Hij werkte enkele jaren bij onderzoeksbureau Interview-NSS en doet nu als AiO aan de Universiteit Utrecht onderzoek naar de ontwikkeling van de lokale nieuwsvoorziening in negentiende-eeuwse pamfletten en kranten.

Mijn dank gaat uit naar Marcel Broersma voor zijn inzichten en waardevolle advies. Binnenkort verschijnt onder zijn redactie het boek *Form and Style. European Newspapers and the Representation of News 1880-2005*. Leuven 2008. In deze bundel wordt onder meer de ontwikkeling van journalistieke genres behandeld. Ido de Haan bedank ik voor zijn constructieve kritiek op de voorlaatste versie; Clazina Dingemanse dank ik zowel voor haar inhoudelijke als redactionele commentaar. Van haar verschijnt binnenkort *Rap*

van tong, scherp van pen. *Literaire discussiecultuur in Nederlandse praatjespamfletten (circa 1600-1750)*. Hilversum 2008.

1. W. Bekius, *Werkboek journalistieke genres*. Bussum 2003. Het is in dit artikel niet mijn doel om de term 'journalistieke genres' te problematiseren en een antwoord te geven op de vraag: wat is een journalistiek genre? Journalisten en personderzoekers gebruiken de term doorgaans vrijelijk - zonder strakke definitie of helder omschreven criteria - om de verschillende presentatievormen van

- nieuws aan te duiden. Zie bijvoorbeeld M. Broersma, *Beschaafde vooruitgang. De wereld van De Leeuwarder Courant, 1752-2002*. Leeuwarden 2002.
2. Voor advertenties, zie G. H. van Heusden, *Een eeuw adverteerkunde. De sociaal-economische en psychologische ontwikkeling van het adverteren in Nederlandse kranten*. Assen 1962.
3. H. Wijffes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000: Beroep, cultuur en organisatie*. Amsterdam 2004, 31-32. M. Schneider en J. Hemels, *De Nederlandse krant: 1618-1978. Van "Nieuwstydinghe" tot dagblad*. Baarn 1979, 97 en 157. J. Hemels, *De Nederlandse pers voor en na de afschaffing van het dagbladzegel in 1869*. Assen 1969, 207-215, 313-315.
4. Als uitgangspunt dienen de genre-indelingen van Bekius 2003 en Broersma 2002.
5. Voor de steekproeftrekking is gebruikt de constructed week sampling methode. Zie hierover D. Riffe, C. Aust en S. Lacey, 'The Effectiveness of Random Consecutive Day and Constructed Week Sampling in Newspaper Content Analysis' in *Journalism Quarterly* 70 (1993). Zie ook: S. Kolstrup, 'Telling the News. Danish Newspapers 1873-1941' in S. Høyer, H. Pöttker (red.), *Diffusion of the News Paradigm, 1850-2000*. Göteborg 2005. Broersma 2002.
6. Voor Leeuwarden, zie Broersma 2002. Mijn onderzoeksresultaten voor Groningen komen grotendeels overeen met de hier beschreven ontwikkeling (De Graaf 2009 [verwacht]).
7. Wijffes 2004, 30, 48-52. Zie verder bijvoorbeeld R. Aerts, 'Het algemeen-culturele tijdschrift in het negentiende-eeuwse medialandschap' in *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 11 (2002), 42. Broersma 2002, 261. H. van Kranenburg *Entry, Survival or Exit of Firms over Industry of Life Cycles: The Market for Daily Newspapers in the Netherlands* Maastricht 1999, 15-32. Schneider en Hemels 1979, 97 en 157. Hemels 1969, 207-215.
8. Wijffes 2004, 29-72.
9. J. Bolter en R. Grusin, *Remediation: Understanding New Media*. London, 2000. J. Macken-zie Owen, *Kennis in Veelvoud*. Amsterdam 1998, 17. M. Stephens, *Geschiedenis van het nieuws. Van de tamtam tot de satelliet*. Utrecht 1989, 102. L. Becker en K. Schönbach, *Audience Reactions to Media Diversification: Coping with Plenty*. Hillsdale 1989. C. Marvin, *When Old Technologies Were New. Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. New York 1988.
10. Becker en Schönbach.
11. Zie bijvoorbeeld: Schneider en Hemels 1979, 11. Becker en Schönbach, 6-7.
12. G. J. Johannes, *De barometer van de smaak: Tijdschriften in Nederland 1770-1830*. Den Haag 1995, 171-172.
13. Voor Nederland: C. Harline, *Pamphlets, Printing, and Political Culture in the Early Dutch Republic*. Dordrecht 1987, 53. Voor Engeland: J. Raymond, *Pamphlets en Pamphleteering in Early Modern Britain*. Cambridge 2003, 214. S. Clark, *The Elizabethan Pamphleteers: Popular Moralistic Pamphlets 1580-1640*. London 1983, 121-122, 257.
14. Meest recentelijk nog in: M. Meijer

- Drees, 'Pamfletten: Een inleiding'. In J. de Kruijf, M. Meijer Drees en J. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet*. Hilversum 2006, 9-28. Verkruijssse, 31-43. Vrieler vat de discussie samen in J. Vrieler, *Het poëtisch accent: Drie literaire genres in zeventiende-eeuwse Nederlandse pamfletten*. Hilversum 2007, 13-18.
15. N. van Sas, 'Opiniepers en politieke cultuur'. In F. Grijzenhout en N. van Sas (red.), *Voor vaderland en vrijheid: Revolutie in Nederland 1780-1787*. Utrecht, 1987, 111. Zie ook P. W. van Wissing, *Stokebrand Janus 1787: Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*. Nijmegen 2003. J. Schouweenaar, *Tussen beurs en Binnenhof: J.W. Van den Biesen en de politieke journalistiek van Het Handelsblad (1828-1845)*. Amsterdam 1999, 11.
16. Johannes, 171-172. Zie ook: D. Bos, 'Praktisch nut en de kracht van een symbool'. In J. de Kruijf, M. Meijer Drees en J. Salman (red.), *Het Lange Leven Van Het Pamflet*. Hilversum 2006, 119. R. de Graaf en J. de Kruijf, 'Schieten Met Papieren Schroot. Pamfletten En Dagbladpers in De Negentiende Eeuw'. In J. de Kruijf, M. Meijer Drees en J. Salman (red.), *Het lange leven van het pamflet*. Hilversum 2006. Aerts 2002, 43. W. Mijnhardt, *Over de consumptie van cultuur*. Utrecht 1992, 7. H. van Velthoven, 'De geest in Noord-Brabant vóór het België-conflict van 1830'. in *Historica Brabantica II* (1966), 211-213 en 224-256.
17. W.P.C. Knuttel *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. Utrecht 1978. G. van Alphen, *Catalogus der pamfletten van de bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen 1542-1853: (niet voorkomende in de catalogi van Broekema, Knuttel, Petit, Van Someren, Tiele en Van der Wulp)*. Groningen 1944.
18. Verkruijssse, 39-40.
19. Van Velthoven, 171-188.
20. P. Hollenberg, 's-Hertogenbosch Als Perscentrum'. In *Varia Historica Brabantica IV* (1975), 171-188. van Velthoven, 211-213 en 224-256.
21. J.A. Nieuwenhuis, *Een halve eeuw onder socialisten. Bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland*. Zeist 1933, 55.
- lijst van illustraties:
- Heldenzang (1814) Kn. 2420.
- De wedstrijd der Handboog-Schutterijen te 's Hertogenbosch, op den 1 Julij 1846 (1846) Universiteitsbibliotheek Universiteit van Tilburg TRE C 762
- Drie opene brieven aan Particeps, schrijver van "De ongelukkigen van het klooster van St. Agatha" (1865) Universiteitsbibliotheek Universiteit van Tilburg KOD 1865
- Gebed tot onze lieve Vrouwe (1874) Universiteitsbibliotheek Universiteit van Tilburg KOD 18741
- De Noord-Brabander (13 december 1842) Voorpagina. Bron: Den Haag, De Koninklijke Nederlandse Bibliotheek, krantencollectie.

Den Zedelijke en zinnelijk mensch Spotprent op de wijsbegeerte van Kant
(Stadsarchief Amsterdam)